

*Л. В. Єременко кандидат психологічних наук,
асистент кафедри практичної психології
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Б. Хмельницького*

ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВІ ЯКОСТІ ПСИХОЛОГА ТА РОЛЬ
СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЙОГО ПРОФЕСІЙНОМУ
СТАНОВЛЕННІ

Анотація

Статтю присвячено проблемі підвищення ефективності підготовки майбутніх психологів. Особливу увагу приділено змісту професійно важливих якостей психолога. Проаналізовано роль соціальної компетентності майбутніх психологів у професійній діяльності.

Ключові слова: професійно важливі якості психолога, професійне становлення психолога, соціальна компетентність, модель особистості психолога, психологічна готовність до фахової діяльності, зміст професійної підготовки психологів.

Постановка проблеми. Згідно з «Положенням про психологічну службу системи освіти України» діяльність цієї служби, яка повинна діяти з метою виявлення і створення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку особистості, забезпечується практичними психологами, які мають вищу спеціальну освіту. Існуючий стан наукових досліджень з питання особистісної підготовки практичних психологів не задовольняє вимог сучасності. Дана проблема привертає дедалі більшу увагу як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Це пов'язано як з усвідомленням важливості самої професії, прагненням протиставити рівень кваліфікованої психологічної допомоги стихійним, ненауковим напрямам, так і необхідністю підвищення ефективності підготовки майбутнього психолога.

Проблеми особистості практичного психолога та його особистісної підготовки тільки починають вивчати. Дослідження проблем становлення особистості психолога розглядають основні вимоги до змісту освіти практичних психологів, концепцію професійної підготовки

психолога. **Метою статті** є об'єктивізування вимог до особистості психолога-практика, аналіз ролі соціальної компетентності майбутніх психологів у професійній діяльності. Підкреслюючи значення соціальної компетентності в діяльності психолога, зосередити увагу на проблемі формування соціальної компетентності майбутнього практичного психолога у професійній діяльності. Адже крім набуття знань, практичних навичок і вмінь, протягом навчання студенту необхідно здійснити величезну роботу зі становлення власної особистості й розвитку своєї соціальної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійний та особистісний аспекти підготовки психолога є взаємообумовленими і взаємопов'язаними в єдиній проблематиці професійно-особистісного проектування та становлення функціональної особистості психолога, що в науковій психологічній літературі широко представлена загальнотеоретичними підходами (Абрамова Г., Бондаренко О., Дубровіна І., Ємельянов Ю., Максименко С., М'ясоїд П., Панок В., Петровська Л., Пов'якель Н., Рибалка В., Чепелєва Н., Яценко Т.) та прикладними дослідженнями (Амінов Н., Долінська Ю., Кісарчук З., Коновальчук В., Мешко О., Молоканов М., Саннікова О., Терлецька Л., Шумакова Л.).

Виклад основного матеріалу. У свою чергу психологічна готовність до фахової діяльності у галузі практичної психології зумовлює, на думку Н. Пов'якель [8], наявність поряд із низкою професійно-важливих особистісних властивостей і якостей (адекватна самооцінка, сензитивність, емпатійність, толерантність до фрустрацій тощо), ще й когнітивних умінь (слухати іншого, встановлювати контакт, переконувати і розмовляти, продуктивно рефлексувати тощо), властивостей психічних процесів (здатність до тривалої концентрації, достатніх широти й обсягу уваги, оперативність і гнучкість процесів сприймання та мислення, високий інтелектуальний потенціал); здатності майбутнього фахівця в галузі

психології до діалогу і партнерства у професійних стосунках, відсутність хронічних внутрішніх особистісних конфліктів, які обумовлюють проєкції (неадекватні психологічні захисти тощо), що дають змогу займатися, насамперед, запитами і станом клієнта, а не стверджуватися за рахунок клієнта, не відволікатися під час роботи з клієнтом на свої психічні стани і переживання.

В. Панок [7] виділяє певні вимоги до змісту професійної підготовки практичних психологів:

1. Чітке розмежування психологічної освіти на теоретично-експериментальну і практичну.

2. Зміст освіти психолога-практика має складатися із трьох рівнів: загальнотеоретичні основи психології; теоретико-методичні основи конкретного напрямку практичної психології; спеціалізація у конкретному виді практичної психології, що фактично дорівнює певній сумі практичних навичок, умінь, володіння конкретними технологіями професійної діяльності.

3. Загальнокультурна і мовна підготовка, використання життєвого досвіду психолога (особливу увагу автор приділяє психологічному осмисленню етнічних особливостей регіону й ознайомленню з релігією як духовною практикою населення).

4. Центральний об'єкт зусиль практичної психології - життєва ситуація людини в єдності та взаємодії трьох основних компонентів: наявність зовнішніх обставин, психічних особливостей, здібностей індивіда, засобів і форм взаємодії перших двох складових. На думку дослідника, саме вчинковий спосіб навчання повною мірою реалізує синтетичний підхід, що характерний для практичної психології (людина розглядається не з точки зору її типовості, а з точки зору індивідуальності, невідривно від власного життєвого шляху, в контексті всіх аспектів її життєдіяльності).

5. Зміст навчання передбачає формування особистості психолога-практика. Для цього психологічні знання повинні мати суб'єктивну значущість для того, хто навчається, а сам процес навчання має бути суб'єктивно драматичним.

Робота практичного психолога належить до видів діяльностей, в яких професійні та особистісні прояви (“Я-функціональне” та “Я-екзистенціальне”) Тісно поєднуються, а професійне зростання неможливе без особистісного. Суперечність між особистісною та професійною самосвідомістю призводить до порушень особистісної та професійної ідентичності психолога [7]. В. Панок і Л. Уманець [10] дійшли висновку, що у вимогах до психотерапевта (взаємодія в системі “практикуючий психолог – клієнт”) існує суперечність: щоб зрозуміти страждання, проблеми, кризи іншої людини, він повинен пережити щось подібне у своєму житті, – це з одного боку, а з іншого – щоб ефективно зцілювати особу, що перебуває у важкому, часто критичному психічному стані, він повинен мати силу, енергію, оптимізм, бути творчо самореалізованою людиною.

Р. Кочунас [5], Р. Мей [6], В. Панок [7], Л. Уманець [10] наголошують, що під час навчання майбутній психолог повинен проходити терапевтичні сесії як клієнт. Тоді він добре знатиме свої захисні реакції, типові форми прояву переживань та актів поведінки в ситуаціях, що актуалізують його власні проблеми, буде здатний відстежувати свої проєкції, усвідомлювати їх і самостійно коригувати взаємодію. Вони зазначають, що в ідеальному варіанті особистість психолога має бути звільнена від непродуктивних захистів, а продуктивні – перебувати у зоні усвідомлення людини, тобто бути під її контролем. Складно уявити професійного психолога-консультанта незрілим, нездатним інтегрувати в собі багатоманітні цінності світу, обтяженим власними особистісними або екзистенційними конфліктами, чи таким, що нав'язує свою концепцію клієнтові [2]. Як стверджує Н. В. Чепелева [10], специфіка професії

психолога, її спрямованість, передусім, на надання психологічної допомоги іншим передбачають те, що основним інструментом його роботи, крім знань тестів, спеціальних психологічних методик та іншого, має бути власна особистість: самооцінка, цінності, образ себе тощо. Вміння обрати адекватну форму прояву своїх емоцій, здатність володіти собою, керувати власними емоційними станами – показник розвиненої емоційної культури практичного психолога. Все це сприяє повноцінному спілкуванню, дає змогу знайти вихід із складних конфліктних ситуацій. Психологу, який прагне досягти високої професійної культури, необхідні постійний самоаналіз, усвідомлення власних дій і вчинків, самоспостереження, здатність вести безперервний внутрішній діалог. Таке самоспілкування є основою професійного самовдосконалення, оскільки дає можливість коригувати власні недоліки, розвивати необхідні для професії здібності та якості. Ефективне вирішення психологом-практиком різноманітних професійних завдань, як показують дослідження Н. Пов'якель [8], значною мірою залежить від наявності й рівня сформованості професійно важливих особистісних рис та якостей (адекватність і сталість самооцінки, сензитивність, емпатичність, фрустраційна толерантність, відсутність хронічних внутрішніх особистісних конфліктів, які обумовлюють проєкції, неадекватні психологічні захисти тощо), що дають змогу займатися, насамперед, запитами і станом клієнта, а не стверджуватися за рахунок клієнта, не відволікатися під час роботи з ним на свої психічний стан і переживання.

Чітко розрізняють набір професійно-важливих якостей психолога-дослідника як експерта з діагностики відхилень за мінімального впливу на людину та психолога-практика як експерта з корекції відхилень у людини за максимального впливу на поведінку клієнта. Психолог-дослідник має володіти такими якостями як готовність до контакту, певна холодність і раціональність у встановленні та підтриманні контакту, стриманість, загальна інтелектуальність, виражений інтерес до людини. Практичний

психолог при готовності до контакту повинен вміти його підтримувати, зберігати емоційне самоволодіння у процесі спілкування, вміти емоційно привертати до себе людей, бути інтелектуально розвинутим, усвідомлювати межі власної компетентності, вміти спиратись на себе у прийнятті рішень [1].

О. Корабліна [4] вважає, що психолог є суб'єктом допомагаючої діяльності й надає допомогу, використовуючи власну особистість як інструмент, оскільки від його індивідуально-особистісних особливостей, таких як емпатія, безумовне прийняття, гнучкість, мужність, саморозкриття, залежить характер відносин із клієнтом, ступінь впливу на нього та зумовлюється успішність роботи в цілому. Дослідження Л. Кияшко [3], проведені на основі результатів, отриманих у групі досвідчених психологів-практиків, дали можливість виділити групу ознак, найбільш значущих у професійній діяльності практичного психолога: емпатію, щирість, терпимість, любов до людей, професійну компетентність, спостережливість, вміння слухати, оцінювати причини соціальних явищ, демократизм, витримку, безоцінне ставлення до людей. У свою чергу, К. Роджерс [9] виділив три якості особистості психолога-консультанта, потрібні для ефективної взаємодії з клієнтом: щирість, безумовне прийняття іншої людини, здатність до емпатичного розуміння. Головне у справжнього психолога-консультанта – це доброзичливість і бажання зрозуміти клієнта, допомогти побачити себе з кращої сторони й усвідомити свою цінність як особистості. Р. Мей [6] писав, що консультант-психолог повинен вміти привертати до себе людей, вільно почуватися у будь-якому товаристві, бути здатним до емпатії. Адже не всі проблеми, з якими стикається практичний психолог під час роботи, мають однозначне тлумачення і можуть бути точно регламентовані. Досить часто самі лише почуття та інтуїція підказують психологові правильне рішення в тій чи іншій ситуації або застерігають його від поспішних і помилкових вчинків. Отож, суттєво важливе значення мають індивідуальна етична свідомість

психолога, його почуття відповідальності, професійна компетентність, особисті моральні властивості.

Р. Кочунас [5] узагальнив і систематизував ці якості й розробив модель особистості ефективного консультанта. Він виділив чинники, які лежать в основі такої моделі: автентичність; відкритість власному досвіду; розвиток самопізнання; сила особистості та ідентичність; толерантність до невизначеності; прийняття особистої відповідальності; глибина стосунків з іншими людьми; постановка реалістичних цілей; емпатія. Аналізуючи цю модель, переконуємося, що якості, які мають бути притаманні особистості практичного психолога, щоб найбільшою мірою забезпечити успіх його діяльності, можуть бути позначені як показники особистісної готовності до професійної діяльності.

Н. Шевченко та А. Самойлова [11] наголошують, що у межах сучасних психолого-педагогічних концепцій вищої школи є ряд моделей особистості майбутнього психолога, але розуміння випускника вищого навчального закладу лише як фахівця неадекватне сучасному уявленню про головну мету вищої освіти. Невипадково, що численні спроби побудувати кваліфікаційні характеристики різних фахівців із вищою освітою, зроблені в межах досить вузького розуміння моделі спеціаліста, мають обмежені перспективи практичного використання. Вони, по суті, відображають лише потрібний на сьогодні рівень знань та умінь, однак, не змогли піднятися до вищого рівня узагальнення – особистісного рівня. Згідно з вимогами професії до особистості та, зокрема, свідомості психолога система організації підготовки майбутнього практичного психолога повинна мати такі рівні:

- світоглядний – мета якого - формування професійної свідомості майбутніх фахівців. Він забезпечує засвоєння норм, зразків, правил поведінки, стійкої системи цінностей, яка б відповідала професійній етиці психолога;

– професійний - спрямований на оволодіння необхідною системою знань, технологією практичної діяльності майбутнього психолога, формування його психологічної культури;

– особистісний, що має на меті – формування у студента професійно важливих якостей особистості, гуманістичної спрямованості, діалогічності як центрального її компонента, здатності до професійної ідентифікації.

Висновки. Аналіз досліджень з питання підготовки майбутніх психологів до професійної діяльності дозволяє зробити висновок, що більшість дослідників так чи інакше підкреслюють значущість у діяльності психолога рівня його особистісного розвитку, самореалізації особистості. Шляхи активізації даного процесу різні: самопізнання як важливий елемент освіти майбутніх практичних психологів у ВНЗ; формування спрямованості психолога-студента на оволодіння теоретичними та практичними знаннями, уміннями; використання активних методів і засобів навчання, різноманітних тренінгів, розв’язування психологічних ситуацій; формування особистісної позиції у процесі фахової підготовки психолога; усвідомлення студентами змісту особливостей самоактуалізації особистості майбутніх практичних психологів та ін.

Соціальна компетентність практичних психологів має складну динамічну структуру та є сукупністю інтелектуальних, рефлексивних і психофізіологічних компонентів у їх співвідношенні з проблемами суспільства. Вона передбачає формування у студентів-практичних психологів умінь і навичок психологічного аналізу особистості клієнтів, моніторингу змісту та умов, проблем особистісного розвитку, встановлення психологічного діагнозу, визначення причин, що ускладнюють розвиток, навчання та працю; здійснення психолого-корекційних заходів для усунення можливих відхилень у психічному розвитку й поведінці, подолання різних форм девіантної поведінки, формування адекватної соціально-корисної життєвої позиції. Формування

соціальної компетентності практичних психологів залежить від показників і детермінант, які визначаються розвиненістю інтелекту, комунікативності, емпатії, прогнозування, ідентифікації, самовизначення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аминов Н. А. Социально-психологические предпосылки специальных способностей школьных психологов / Н. А. Аминов, М. В. Молоканов // Вопросы психологии. – 1992. – № 2. – С. 73–83.
2. Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості / О. Ф. Бондаренко. – Х.: Фоліо, 1996. – 237 с.
3. Кияшко Л. А. Индивидуально-стилевые особенности проявления и коррекции профессиональных стереотипов при смене специальности (на примере педагогов, приобретающих специальность психолога): дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Кияшко Лариса Александровна. – Одесса, 1996. – 220 с.
4. Кораблина Е. П. Психологическая помощь как профессиональная деятельность практического психолога / Е. П. Кораблина // Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 5. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2001. – С. 171–182.
5. Кочунас Р. Основы психологического консультирования / Р. Кочунас. – М.: Академический проект, 1999. – 240 с.
6. Мэй Р. Искусство психологического консультирования / Р. Мэй. – М.: Независимая фирма “Класс”, 1994. – 144 с.
7. Панок В. Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога / В. Г. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 4. – С. 5–7, № 5. – С. 4–6.
8. Пов`якель Н. І. Професійна рефлексія психолога-практика / Н. І. Пов`якель // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 6–7. – С. 3–6.

9. Роджерс К. Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в области практической работы / К. Роджерс. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 464 с.

10. Чепелева Н. В. Проблемы личностной подготовки психологов-практиков в условиях вуза / Н. В. Чепелева, Л. И. Уманец: Сборник материалов международной конференции [«Актуальные проблемы психологической службы: теория и практика»], (Одесса, 5-7 сент. 1992 г.) / Одесса: ОНУ имени И.И.Мечникова, 1992. – Т. 2. – С. 111–112.

11. Шевченко Н. Ф. Підготовка практичних психологів: особистісні та професійні якості фахівців / Н. Ф. Шевченко, А. Г. Самойлова // Психологія: зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Вип. 17. – 2002. – С. 262–267.

Аннотация

Статья посвящена проблеме повышения эффективности подготовки будущих психологов. Особое внимание уделено содержанию профессионально важных качеств психолога. Проанализирована роль социальной компетентности будущих психологов в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессионально важные качества психолога, социальная компетентность, модель личности психолога, психологическая готовность к профессиональной деятельности, содержание профессиональной подготовки психологов.

Anotation

The article is devoted to the problem of increasing the effectiveness of training of future psychologists. Particular attention is paid to the purport of professionally important qualities of a psychologist. It is analyzed the role of social competence of future psychologists in their professional activities .

Key words: psychologist's professional qualities, social competence, the model of psychologist's personality, psychological readiness for professional activity, the purport psychologists' training.